

LA PETJADA VALENCIANA EN LA TOPONÍMIA D'EIVISSA I FORMENTERA

Enric Ribes i Mari

Introducció

Les illes d'Eivissa i Formentera, les Pitiüses, constitueixen un subarxipèlag ben definit dins el conjunt de les illes Balears, tant des del punt de vista estrictament geogràfic com des del punt de vista social, cultural o fins i tot dialectal. Un dels factors que més han determinat aquesta especificitat és, sens dubte, la proximitat d'aquestes illes i el País Valencià. Eivissa i Formentera són més prop del cap de la Nau i del port de Dènia que no de Mallorca. En molts de dies clars són perfectament visibles des de la part occidental d'Eivissa els estreps alacantins de la serralada Subbètica i fins i tot el Montgó. Aquesta proximitat és a l'arrel d'unes intenses relacions humanes de tot tipus entre Eivissa i València, que arrenquen en la prehistòria i arriben als nostres dies.

Des del punt de vista històric, cal no oblidar la important presència púnica tant a Eivissa com a les costes valencianes,¹⁸² o el fet que Eivissa pertanyia a la taifa de Dènia en època musulmana, o, ja en el període català, les intenses relacions que ocasionaven la pesca i el comerç.

Encara hi ha un fet que cal remarcar especialment i que va constituir un gran moviment migratori: la construcció de les muralles renaixentistes d'Eivissa, el segle XVI. Aquesta magna obra requeria una mà d'obra tan nombrosa que per força n'havia de venir de fora. La majoria dels immigrants que treballaren a les muralles procedia de València. Tenim ací, doncs, una nova via de penetració de valencianismes i fins i tot de castellanismes, que intensifica encara més el contacte de l'eivissenc amb el valencià i amb els dialectes occidentals. Aquestes relacions humanes, lingüístiques, havien de tenir, també, un reflex toponímic.

Les relacions humanes i lingüístiques valencianoeivissenques continuen fins al dia d'avui. Per exemple, hi ha instituts d'ensenyament secundari a Eivissa on més del 60 per cent del professorat és valencià, sobretot de les comarques centrals i meridionals, circumstància que també influirà, sens dubte, en l'evolució futura de l'eivissenc de les noves generacions.

Tot aquest intercanvi humà i lingüístic ha de tenir –el té–, per força, un reflex en la toponímia, des de molt de temps enrere. En aquest cas, però, en comptes de fer una llarga llista de topònims que reflecteixen aquesta intensa relació amb València, hem preferit fer una petita tria de topònims que en són, a parer nostre, prou representatius.

Un substrat comú

S'ha vessat molta tinta sobre el mossàrab, nom que avui està totalment desprestigiat, més per la manipulació política que se n'ha fet que no per la realitat que designa: el romanç andalusí.¹⁸³ Encara que aquest romanç ja hagués desaparegut en els temps de la conquesta catalana, és innegable la seua influència d'adstrat i de substrat sobre l'àrab andalusí de les terres valencianes, balears i pitiüses. En aquest cas hem triat un topònim que consideram prou representatiu: la punta i el cap des *Llombí* [λumbí], amb algun topònim subordinat, com es Corral des Llombí.

Es tracta d'una punta costanera, a l'illa d'Eivissa, que clou la platja des Cubells per la part de llevant. La punta n'és la part marítima, mentre que el cap més aviat sol designar el llom que forma aquesta punta, a una altura de prop de 50 metres sobre la mar, i que després s'enfila de nou cap als 100 metres d'altura de la costa propera.

No se'n troba documentació antiga. De fet, no apareix en la cartografia fins a 1986 (IGN), i després ja apareix en altres mapes (Planeta 1997; MN 2005). De tota manera, l'historiador Joan Mari Cardona (1990: 210) diu

¹⁸² De fet, aquests dies s'estan celebrant unes jornades d'agermanament entre Eivissa i Dènia, tot aprofitant com a pretext el fet que foren els púnics els qui ensenyaren als ibers peninsulars propers les tècniques del cultiu del raïm i de l'elaboració del vi.

¹⁸³ Hem tractat aquest tema anteriorment (Ribes 2013: 556).

que «des de temps immemorial existeix aquest nom, donat a una punta rocosa davall l'església parroquial del Carme, es Cubells, però no sol veure's escrit».

Creim que cal relacionar aquest topònim amb els derivats del llatí LUMBUS 'lloç'. L'*OnCat* documenta prou bé l'existència de nombrosos topònims d'aquesta sèrie (cf. *Llobai* < LUMBARIUM, *Llobars* < LUMBARES o LUMBARIOS, o *Llombo* < LUMBUS), de manera que queda palès que l'àrab havia assimilat el romancisme *lomb*. En el cas eivissenc, ha de tractar-se, precisament, d'un romancisme andalusí, com evidencia el manteniment del grup –MB–, però fortament catalanitzat. La catalanització parcial d'aquest topònim es manifesta en la palatalització de la L– inicial > ll– i en la utilització del diminutiu –i. *Llobí* equival, doncs, a 'lloçmet, petit lloç', tal com palesa l'orografia del lloc. Tanmateix cal no descartar que es tracti d'un topònim format ja en època catalana, a partir del romancisme *llombo*, ja incorporat al català, amb el sufix diminutiu –i.

Llobí: El cap i la punta des Llobí, a la costa des Cubells. El lloç està ocupat per una edificació residencial (foto: Enric Ribes).

Una migració primerenca?

Can Tarba és el nom d'una família de Sant Antoni de Portmany, de la vènda de s'Arraval. Aquesta família posseeix l'hostal Tarba i procedeix de l'antiga rodalia de Tarbana, de Benirràs, quartó de Santa Eulària (Marí 1990: 417). Igualment, a les vèndes des Pi des Català i des Mal Pas, de Formentera, hi ha unes cases anomenades *can Tarba* o can Miquel Blai, i *can Miquelet Tarba*. En tots els casos es tracta de famílies amb el llinatge Torres, procedents, com l'anterior, de Tarbana (íd. 1983: 432-434 i 456).

Els *Llibres d'Entrevéniments* documenten, el 1543, la rodalia de *Tarbana*, que incloïa una casa antiquíssima; el 1662 i 1743, *Tarbana*, respectivament a Labritja i a la vènda de Benirràs; el 1778, *Tarba* i la *font de Tarba*; i el 1785, el *pou de Tarbana*, avui conegut com el pou d'en Taronges (íd. 1981: 57-73). Tot i que la rodalia de Tarbana no era gaire extensa, hi vivien diverses famílies. El 1830 encara figura als censos *ca n'Andreu de Tarbana*, però durant el segle XIX la família Tarbana desapareix de Benirràs, tot i que descendents seus es traslladen a Sant Antoni i a Formentera (íd. 1984: 215-217). Per la seqüència toponímica documentada, sembla que el nom originari era *Tarbana*, però que durant els segles XVIII i XIX s'escurçà i es convertí en *Tarba*.

Tot i que és un antropònim d'origen toponímic, Coromines no el recull a l'*OnCat*. Tanmateix sembla que cal relacionar-lo amb el topònim valencià *Tàrbena* (*OnCat* VII: 235-237, s. v. *Tàrbena*). Curiosament la documentació més antiga del poble valencià, del segle XIII, registra la grafia *Tarbana*, igual que l'eivissenca; i és el segle XIV, ja, quan apareix la grafia *Tarbena*, que després es consolida, amb l'accent. El gentilici *tarbaní* apareix en documents de l'inici del segle XV aplicat a moriscos valencians. *Tàrbena* fou i restà fortament morisca. Coromines creu que *Tàrbena* és nom preromà, i que no és de formació romànica ni àrabica. Així, l'*OnCat* proposa un ètmon ibèric que conté l'element EBAN o TEBAN 'penya, roca', precedit d'un element

prefixat. Coromines remarca que l'element *-tarban-* apareix en el material epigràfic d'Ibèria. Agosaradament, aventura un ètimon TARVO-(T)EBAN 'la penya-toro', 'el penyal formidable, colossal'. Des de TÁRV(O)EBAN, amb accentuació inicial, s'arribaria a *Tàrbana*, que és la forma que els documents antics donen a *Tàrbena*. Finalment, encara resulta curiós el que diu Coromines: «sospito que hi hagué un duplicat del nom de *Tàrbena*, que en boca dels moriscos sonaria *Tarbàna*, amb l'accent de l'ibèric TARBAN desplaçat a la sí·l·laba següent». A Eivissa, podria tractar-se d'un topònim paral·lel al *Tàrbena* valencià, però no hi ha cap gran penya a la rodalia de *Tarbana*, de manera que no deu ser un topònim de formació autòctona. El *Tarbana* eivissenc, que potser confirma la sospita de Coromines, pot ser, també, un topònim importat, potser el mateix segle XIII o fins i tot abans, per algun morisc valencià, que probablement procedia de *Tarbàna*, cosa que explicaria que a l'illa hagués arrelat el duplicat, amb *a* (Ribes 2005: 111-113). De fet, Eivissa sempre ha mantingut unes relacions molt estretes amb les terres peninsulars més properes, i, en època islàmica –com en altres èpoques anteriors o posteriors– l'emigració a través del mar, en tots dos sentits, no era quelcom rar o excepcional. Els estudis històrics més recents demostren que la població autòctona d'Eivissa no tan sols no va ser anorreada amb la conquesta catalana de 1235, sinó que fins i tot algun dels conquistadors, com Pere de Portugal, va utilitzar moriscos en el procés de repoblament (Fernández-Armesto 1993: 47; Abulafia 1996: 71-72). Així les coses, la importació d'un topònim valencià no ha de semblar de cap manera improbable.

Tarbana: L'antiga font de Tarbana, avui font d'en Taronges, a la vénda de Benirràs, Eivissa (foto: IEE).

La navegació i l'orientació

Sens dubte el topònim més important en aquest camp és el Montgó. Mentre que al País Valencià el Montgó és una important elevació situada al sud de Dénia, i ben coneguda a les Pitiüses, especialment per pescadors i navegants, el fet és que a Eivissa, actualment, *es Montgó* és una relíquia dels antics *montgons* que servien de fita dins els estanys segles enrere. Es conserva sencer dins l'estany des Pollet Petit, molt prop del punt on comença es Pollet Gros, a les salines d'Eivissa. Hi ha, però, moltes altres restes d'antics montgons en altres estanys, bé que en pitjor estat de conservació: dins s'Onze des Roig hi ha restes, encastades en un muret de divisió, de tres montgons més. I dins es Nou des Roig hi ha els fonaments d'un altre, de base circular perfecta. Aquestes restes són un poc a llevant des Montgó. Per altra part, a la banda de llevant del mur que parteix longitudinalment l'estany des Còdols en dues parts, hi ha les restes de molts de montgons, també parcialment encastades. A l'entorn d'aquesta torreta circulen curiosíssimes llegendes.

Montgó: Es Montgó o la torre des Moro, a l'estany des Pollet de les salines d'Eivissa. És la més ben conservada de totes les antigues fites salineres o montgons (foto: Enric Ribes).

L'actual estany des Còdols havia estat conegut, primer, com *lo Rebedor*, i després com *lo Montgó*, almenys durant els segles XVI i XVII. Als *Llibres d'Entrevènements*, el 1591 trobam la nota següent: «Nota que a 4 de agost 1591 anaren a dormir a la punta y al mungo per traure sal y comensaren a treballar diluns a 5 de dit, feu tant de vent ponent i labaix que entrá molta aygua y la sal era prima y molt tendra ques treya y se replegava ab gran treball, y la gent volentsen anar, fonch avisat lo Ille. Sor. governador y aná en lo dit estany y feu ajuntar los principals y cap de barracha ylls promaté de fer ajuda per les despeses, so es que del millarés ajudarían ab 200 lliures y ell dexaria de son salari 25 lliures y acomodaria todas las guardas y los jornales y halangarian molt totes les despeses, y axi la gent se animá en treballar; es tret, segons ses arbitrat, 15 milia modins, desta manera, que han tret los qui han volgut treure cada dia anant a treure axi al mungo com a la punta, an tret vint días. Nostre Sor. deu nos done bona sanitat y bon any de tot be segons convé per lo seu sant servey, amen» (Macabich 1916: 50). Però si l'estany actual des Còdols rebia el nom del Montgó, segurament devia ser per la gran quantitat de montgons que hi devia haver, les restes dels quals encara es poden observar, com acabam de dir. Vet aquí que un document de 1598¹⁸⁴ (o de 1543)¹⁸⁵ feia esment de sis montgons dins l'Estany (estany Roig i Gros actuals), i de 4 dins la Punta (actual estany des Codolar), i establia clarament el seu ús, ja que es tractava de mesurar l'Estany i la Punta, de la manera següent: «Primerament se han medit, y mesurat rectament ab una lliñola del primer mungo¹⁸⁶ al estañ fins al segon mungo per la part pera haont se acostumava medir antiguament, y fins are per los Escrivans de la sal passats, y se ha trobat de dit primer mungo, fins al segon, de mungo à mungo, y averiguades cent, y setse canes dos palms, y mitx dich. Item ab la mateixa manera se ha medit del dit segon mungo de dit estañ fins al tercer mungo, y se ha trobat haverhi hagudas de mungo à mungo trescentas, y sis canas diem. [...]». I així continua l'amidament dels dos estanys esmentats, sempre de montgó a montgó (*Resumpta* 1751: 176-177). Queda clar, doncs, que els montgons feien de fites dins els estanys saliners eivissencs, i, curiosament, a Formentera, que en part fou repoblada el segle XVIII per eivissencs amb experiència de treball a les salines, el mot *montgó* es conserva, especialment a la zona propera a les salines, com a sinònim de 'fita', i fins i tot de 'vèrtex geodèsic' (Ribes 1994: 45-47).

¹⁸⁴ Es tracta de la reproducció d'un document signat per Ferran Çanoguera, que fou governador de l'illa d'Eivissa, en les *Ordinacions* de 1686, reproduïdes per Gaietà de Mallorca (*Resumpta* 1751: 175-178).

¹⁸⁵ Les *Ordinacions* de 1663 reproduïxen el mateix document, però el daten el 1543, segons la transcripció que n'ha fet Torres (1993: 563).

¹⁸⁶ Segons la transcripció de les *Ordinacions* de 1663, feta per Marià Torres (1993: 564-565), el text diu sempre *moñó*.

Pel que fa a l'etimologia del Montgó eivissenc, o a la seua motivació, el topònim deu ser metafòric, ja que el Montgó valencià, que és visible des d'Eivissa en dies clars, servia de monjoia o de punt d'enfilació als pescadors i navegants eivissencs, la mateixa funció que compleix es Vedrà, encara avui, per als pescadors valencians. Pel que fa a l'etimologia del *Montgó* valencià, ja n'hem recollit anteriorment diverses teories (Ribes 1992: 26-27): Així, historiadors com Beuter o Escolano han volgut trobar en el topònim de Dènia un ètimon MONS AGON 'puig dels jocs o de les lluites dels agons'; aquests jocs o lluites devien ser festes que se celebraven en gener en honor de Jano. Enric Moreu-Rey planteja, entre interrogants, la possibilitat d'un origen MONS JOVIS 'puig de Júpiter'. I també hi ha qui proposa una etimologia grega *μόνοχος* 'únic' o 'eminentíssim'. Cap d'aquestes propostes no és mancada d'un cert fonament. L'arqueologia confirma que el Montgó de Dènia era habitat des de temps prehistòrics, cosa que explica algunes d'aquestes propostes etimològiques. L'investigador valencià Roc Chabàs proposa un ètimon *Mont-Gaon*. Altres topònims semblants, com *la Sella del Cau*, *Montcau* i *la Cau*, deriven del mot llatí CAVUM 'lloc buit, foradat'. A la Cau, a Ripoll, per exemple, hi ha una ermita excavada a la muntanya, i aquestes característiques també són pròpies de Montcau i la Sella del Cau, com del Montgó de Dènia. El lingüista Galmés de Fuentes proposa un ètimon basat en la rel preromànica KAL(L)LIO 'pedra'. Galmés creu que aquesta veu indoeuropea és a l'origen del topònim català *Montgals*, i que aquest mot podria reduir-se en *Montgó* mitjançant la palatalització de la *l*, la posterior monoftongació i la simplificació, per analogia amb els singulars (*Montgals* > *Montgans* > *Montgós* > *Montgó*). Posteriorment, Coromines ha establert clarament l'etimologia del *Montgó* de Dènia (*OnCat* v: 353-354, s. v. *Montgó*) i dona la raó a Chabàs quan conclou que *Montgó* ve de MONTE CAVONE 'puig balmat, socavat'. La forma llatina degué ser adaptada pels àrabs introduint-hi un 'ain, per mor d'aquesta arrel aràbiga o africana, i així s'explicaria que al-Idrisī (segle XII) escrigui, en lletres aràbigues, *ġābāl-qā'ūn*. Establerta l'etimologia del *Montgó* valencià, és versemblant que fos aquest mateix mot el que passàs, a Eivissa, a ser usat com a sinònim de 'fita' o 'monjoia'? Curiosament, Coromines cita fonts eivissenques per a documentar el mot *montgó*, però aquestes fonts –les mateixes que hem citat, *supra*, d'una nota de 1591 dels *Llibres d'Entrevéniments*– no es refereixen al puig valencià, sinó a un estany de les salines. Diu, però, Coromines: «Com que no tenim notícia a Eivissa d'aquest nom i la punta SO. d'aquesta illa cau enfront del Montgó de Dènia (a uns 70 k.) entenc que es refereix a aquest» (*ibid.* v: 353). Aquí anava errat Coromines, però tanmateix és quasi segur que si als estanys saliners es començà a usar aquest mot, degué ser com una metàfora del Montgó de Dènia, que aleshores devia ser visible, en dies clars, des de les salines, i que a més era una referència o una senya clara dins la mar per als navegants de l'època, com si diguéssim una 'fita' marina. El Montgó té un duplicat a l'Empordà, ja que entre Torroella i l'Escala hi ha un penya-segat conegut amb el nom de *Montgó*. I Coromines reproduïx el que va sentir d'un pescador de Calella de Palafrugell: «prenem *mungó* [sic] com a senya (tal com *lo Montgerí* i St. Salvador de Roda) per trobar pesqueres» (*ibid.* v: 354). Si els pescadors empordanesos *prenien montgó* com a senya, no resulta difícil pensar que els pescadors eivissencs també *prenien montgó*, i que aquest *montgó*, ja convertit en 'fita', degué passar als estanys.

Val a dir que es Montgó de les salines eivissenques actualment és més conegut com la torre des Moro.

Montgó: Un dels montgons actuals de les salines de Formentera (foto: Enric Ribes).

La pesca de la tonyina

Si a les Pitiüses la pesca a petita escala de la tonyina s'havia dut a terme, tradicionalment, amb el tonaire artesanal, la introducció de l'almadrava representa un salt qualitatiu i una innovació molt important. L'almadrava ja requereix més força de mans, una petita indústria i un esperit innovador i un important capital inicial. Moltes de les almadraves eivissenques i formentereres eren dirigides per valencians, i és això, precisament, el que explicaria que el terme *almadrava*, en eivissenc, es pronuncï amb la *l* travant de la síl·laba inicial sense vocalitzar, a diferència de la realització fonètica pròpia de les Balears, i de la d'alguns arabismes que en eivissenc mateix també reflecteixen aquesta vocalització: *anfals*, *aubergènia*, etc.

El mot *almadrava* té molta relació amb un altre topònim eivissenc: *la Xanca* o –més recentment– *la Xanga*.¹⁸⁷ De fet, el segle XVII hi devia haver una almadrava molt a prop de la Xanca. Actualment la Xanca és una raconada de devers 300 m d'ample, orientada cap a l'ENE. Està situada al nord de les coves Blanques i des Desgavellat, a la costa de Sant Francesc de s'Estany. La raconada de la Xanca està compresa entre la punta de la Xanca, al sud, i la punta de sa Sal Rossa, al nord. Just dins la badia de la Xanca, a la part nord, hi ha una illeta, coneguda, entre altres noms, amb el d'*illa de la Xanca*. Entre aquesta illa i terra i ha un pas de devers 100 m, però de molt poca fondària, de manera que, segons alguns informadors jordiers, l'illa s'havia aprofitat per a assecar-hi peix, i s'hi anava amb xanques o xangués, per no haver-se de mullar (Ribes 1992: 24).

El pare Gaietà de Mallorca, el 1751, escriu: «La *Xanca* le esta al lado [de cala Recuita]. En este sitio estaban los almacenes de la almadrava, quando estaba corriente» (*Resumpta* 1751: XXXII). La documentació cartogràfica és posterior: *Casas de las Salinas* (Coello 1851); *Canal de la Xanca*¹⁸⁸ (Luis Salvador 1886); *Cala de la Sal Rossa* (IHM 1982; MN 2005); *La Xanga* (IGN 1986).

Pel que fa a l'etimologia de *Xanga*, M. Barceló (1984: 55) es pregunta si *la Xanga* no deriva de l'àrab *al-shaykh* 'el vell', proposta que no té solta semàntica ni lingüística. Posteriorment, tot basant-nos en la informació documental de l'existència d'una antiga almadrava, i en la informació oral, segons la qual l'illa de la Xanca havia estat un assecador de peix al qual s'anava amb xangués, en una obra primerenca (Ribes 1992: 23-24), varem proposar una etimologia a partir del mot *xanca* o *xanga* 'cadascun dels dos pals a manera de crosses en els quals s'enfilen apuntant-hi cada peu els qui caminen per llocs pantanosos', que segons Coromines (DECat IX: 436-437, s. v. *xanca*), ve del llatí tardà ZANCA, TZANGA 'nom d'una classe de bota alta', que vendria del persa antic *zanga*– 'cama', i mitjançant els legionaris romans es degué introduir en el llatí vulgar, on estan documentades les formes *zanga* i *zanca* els segles III i IV, com a noms d'una mena de calçat propi dels perses. El mot està documentat en català el segle XVI, de manera que la proposta no era inversemblant. Coromines, encara, dóna per als mots castellans *chanca* i *zanca* la mateixa etimologia que per al català *xanca* (DCELC IV: 823, s. v. *zanca*). Per altra banda, el diccionari oficial de la llengua espanyola recull una veu *chanca*, d'origen desconegut, diferent de l'anterior, pròpia d'Andalusia, que significa 'depósito a manera de troje destinado a curar boquerones, caballas y otros peces para ponerlos en conserva' i 'pequeña industria de salazón de pescado' (DLE: 349, s. v. *chanca* 2). És Francesc-Xavier Llorca Ibi (2008) qui, al nostre parer, encerta en l'etimologia d'aquest topònim, per una via relacionada amb aquesta última *chanca* andalusa. En un documentat estudi de la toponímia valenciana i romànica relacionada amb la tonyina, Llorca recull diversos topònims de la mateixa sèrie: *Casa Chanca* (Zahara de los Atunes); barri de *La Chanca* (Almeria), *la Xanca* (Illa Plana); *platja de la Xanca* (Benidorm); *la Xanra* (Cambrils); *la Xanca* (Tarragona); *illa i platgeta de la Xanga* (Eivissa). En tots aquests casos el mot *xanca*, amb algunes variants, al·ludeix a la casa o l'edifici on se salava la tonyina. A més, segons Llorca, aquest és el significat del mot català *xanca* i del castellà i galleg *chanca*, bé que en aquestes llengües una *chanca* també és cadascuna de les 'pilas', o dipòsits saladors. Per a Llorca, el mot *xanca* és un italianisme que ve del mot *chianca* 'panca del macellaio dove si taglia la carne', mot que a Sicília pren el significat de 'taula sobre la qual es talla la tonyina', i que deu venir del llatí PLANCA 'planxa'.¹⁸⁹

A més de l'almadrava relacionada amb la Xanca, hi hagué –almenys entre els segles XIX i XX– dues almadraves més, a Formentera. De la primera, situada a la Savina, només ens en queda el topònim fossilitzat de *s'Almadrava*¹⁹⁰ en el nom d'un edifici, construït en el mateix lloc on hi havia hagut l'edifici de *s'Almadrava*, que també era conegut com can Borràs. Estava situat a la vora de l'estany des Peix, avui just en el nucli urbà

¹⁸⁷ Cal assenyalar que aquest topònim s'usa sempre amb l'article estàndard. Entre els topònims subordinats d'aquest, cal esmentar la punta de la Xanga, l'illa de la Xanga, la illeta de la Xanga, els avaradors de la Xanga i el torrent de la Xanga.

¹⁸⁸ En aquest plànol el topònim està mal ubicat, massa al sud.

¹⁸⁹ Segons Llorca, aquest mot italià també ha deixat toponímia relacionada amb la tonyina, com la *torre Chianca* (torre de vigilància) o *l'isolla della Chianca* (talassònim).

¹⁹⁰ Val a dir que també es conserva el topònim de la *badia de s'Almadrava*, nom amb què és coneguda, igualment, l'ansa d'en Cabrit, al nord de l'estany des Peix, a la mar Gran.

de la Savina, just a l'ESE de can Joan de la Savina. Havia albergat les instal·lacions de l'almadrava almenys durant el primer terç del segle XX, tot i que és possible que ja hi fossin anys abans.¹⁹¹ Segons els informadors, l'almadrava s'abandonà perquè la llum de la nova balisa de la Savina feia fugir el peix. Vet aquí el que n'escrivia l'arxiduc Lluís Salvador, arran de la seua visita de devers 1885: «Todos emplean los mismos aparejos y redes que los pescadores de Ibiza, á saber, la *caña*, especialmente los que no son pescadores de oficio, el *bolantín*, los *moranells*, *gambins*, *lienças* y *palangres* y la *chercha*, el *boliche*, la *solta*, la *chábega*, el *artet* y el *tuñinaire* para la pesca del atún, que treinta años ha y en época más antigua, se estuvo haciendo por medio de una almadraba, que no sé á punto fijo cuando ni por qué motivo dejó de existir, á pesar de que solía dar, según dicen, buenos rendimientos» (Luis Salvador 1886, II: 400-401).

Segons Artur Pérez-Cabrero (1909: 72), als primers anys del segle XX a Formentera hi havia calada una almadrava que, en anys favorables, pescava una gran quantitat de tonyines i altres peixos. Segons Mari Cardona (1999: 27), encara resta memòria, a Formentera, de la darrera almadrava, de la qual es diu que era de pescadors valencians. Les seues restes varen romandre amuntegades anys i anys a la Savina, entre l'estany des Peix i el carrer de s'Almadrava, d'on acabaren desapareixent per causa del temps. Mari Cardona considera segur que les dites restes eren de l'almadrava esmentada per Pérez-Cabrero, és a dir, dels primers anys del segle XX.

Almadrava: Restes dels saladors de s'Almadrava, a la platja de Migjorn de Formentera (foto: Enric Ribes).

Pel que fa a l'etimologia del mot *almadrava* 'el lloc on es pesquen les tonyines, i el clos de xarxes amb què les pesquen', i, per extensió, 'l'edifici auxiliar on es guarden les xarxes, s'asseca el peix, etc.', ve de l'àrab *madraba* 'lloc on baten o donen cops', 'almadrava', dita així perquè les tonyines que hi agafen són matades a cops o afitorades: és un derivat de l'arrel *d-r-b* 'copejar, ferir' (DECat I: 208, s. v. *almadrava*).

De la segona almadrava formenterera, se'n conserven les restes dels saladors, a la platja de Migjorn. Segons els informadors, els almadravers eren valencians, tot i que alguns formenterers treballaven amb ells,¹⁹² i havien foradat la base de la torre des Pi des Català per a viure-hi dins. De record seu, l'almadrava va estar en funcionament almenys durant els primers anys del segle XX, però l'empresa va fer fallida. Alguns informadors diuen que durant la Guerra Civil Espanyola de 1936-1939 es va desmuntar tot, i per això just en queden algunes ruïnes.

De fet, s'atribueixen a aquests almadravers valencians els topònims *es Valencians* o *racó des Valencians* i *aigua des Valencians*. Segons sembla, els almadravers havien trobat una surgència d'aigua dolça en l'arena i hi anaven sovint a buscar-ne, fet que originà els topònims.

¹⁹¹ L'arxiduc Lluís Salvador, el 1868, ja deia que «a la banda de l'oest hi ha l'estany des Peix amb un parell de casetes en estat bastant ruïnós, situades prop de la riba nord, on es troba també l'estanc nacional» (Lluís Salvador 1999: 321).

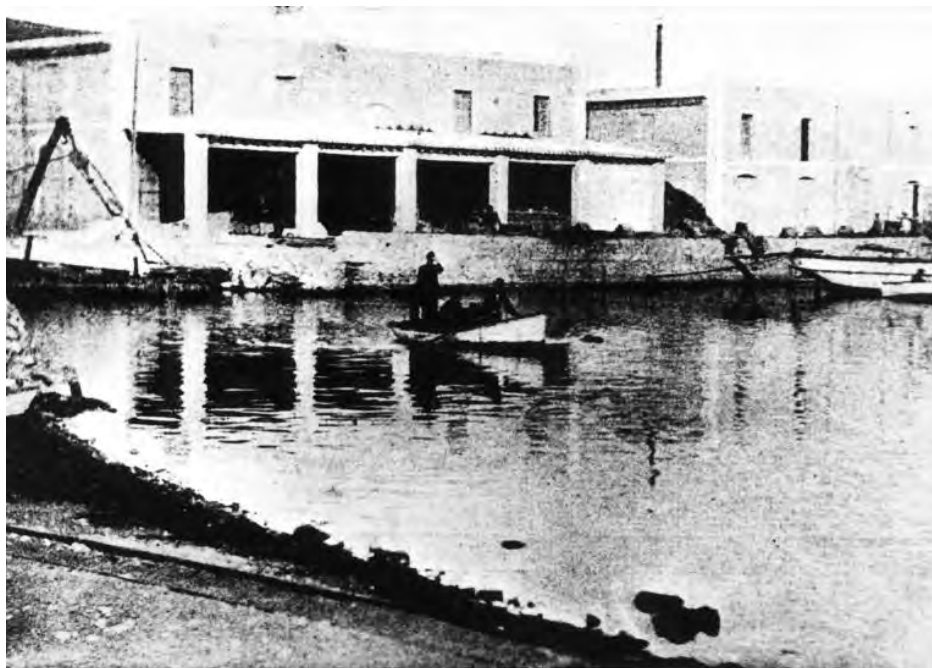
¹⁹² Concretament, els informadors afirmaven, el 1993, que en Miquel de Baix, un home que aleshores ja tenia més de 90 anys, hi havia treballat.

La toponímia almadravera pitiüsa és, doncs, una bona prova de la petjada valenciana a Eivissa i Formentera.

L'exploració forestal i la indústria

Una de les indústries pitiüses més importants al llarg del segle XIX i durant les primeres dècades del XX era la dedicada a l'exportació de carrasca, amb el benentès que a Eivissa i a Formentera la carrasca és l'escorça d'arbre, sobretot de pi. Al port d'Eivissa era freqüent veure grans caramulls de carrasca llestos per a ser embarcats. I, ben a prop, l'empresari Abel Matutes Torres tenia un molí que dedicava a moldre carrasca, el molí de Carrasca. I en diversos llocs d'Eivissa i de Formentera, com a la costa de Corona i de Formentera respectivament, hi ha puntes de Carrasca, llocs on s'embarcava la carrasca recollida als boscos propers.

L'arxiduc Lluís Salvador (1999: 76 i 100), en la seua primera visita a Eivissa, el 1857, ja indicava que de l'escorça dels pins es feia l'extracte per a assaonar el cuir i que, per a moldre aquesta escorça, per a fer taní, s'utilitzaven els molins de sang. L'arxiduc informava que, com que a Eivissa no hi havia assaonadors, tot el taní era exportat a diversos llocs d'Espanya, i que el preu d'un quintar era de 4 reals. En l'última edició de la seua obra sobre les Pitiüses, de la darrereria del mateix segle (id. 1886, I: 185, 425-427, 432-439), l'arxiduc és més explícit: la carrasca s'exportava a Galícia, Catalunya i Mallorca; hi havia dos molins de carrasca,¹⁹³ a Vila, que funcionaven amb una màquina de vapor i amb una força de 6 i 4 cavalls, i, lògicament, aquests molins furtaven la feina als molins de sang; i, a més, dóna dades d'exportació de «cortezas curtientes» o de «corteza de pino» des de 1881 a 1885. Joan Carles Cirer (1986: 94-95) ha estudiat la producció i l'exportació d'aquesta matèria des de 1865 a 1920. Una petita part de la carrasca que es produïa a Eivissa s'usava per a tenyir xarxes –i una altra part, purament anecdòtica, per a fer jugarolls infantils–, però el gruix de la producció devia dedicar-se a l'exportació. No sembla, tanmateix, que l'exportació d'aquest producte del bosc es pugui remuntar gaire més enrere del segle XIX. De fet, la documentació insular dels segles anteriors parla del quitrà, de la pega i de la fusta com a productes típics del bosc, però no hi hem trobat cap referència a la carrasca. Altres topònims pitiüsos¹⁹⁴ que tenen relació amb la carrasca deuen correspondre a punts de la costa on aquesta matèria s'embarcava rumb al port d'Eivissa, ja que el nucli exportador era la ciutat.

Carrasca: En la imatge, de la primeria del segle XX, es poden veure dues edificacions properes al racó des Moll, al port d'Eivissa, i, entre ambdues, un munt de carrasca ja mòlt (foto: AISME).

¹⁹³ El notari valencià Víctor Navarro (1901: 83) no és gaire més explícit quan –referint-se al 1897– escriu que «para la molienda del trigo no hay en toda la isla mas que tres ó cuatro aceñas».

¹⁹⁴ És el cas de la *punta de sa Carrasca*, a cala Salada, al límit entre la costa de les parròquies de Sant Antoni de Portmany i de Corona, però dins aquesta (Ribes 1995: 145), i a la costa de ponent de Formentera.

Pel que fa a l'etimologia de *carrasca*, segons el DCVB (II: 1051-1052, s. v. *carrasca*) el mot *carrasca* és sinònim, a Eivissa, d'«escorça d'arbre», bé que en realitat sempre l'hem sentit amb referència a l'escorça de pi. Pel que fa a l'etimologia de *carrasca*, val a dir, en primer lloc, que aquest mot és d'ús general al sud de l'Ebre, però com a sinònim d'«alzina». No és aquest el cas de les Pitiüses, on, com s'ha dit, pren un significat particular. El DCVB (II: 1052, s. v. *carrasca*) diu que ve d'un mot preromà *CARRASCA 'alzina'. Per a Coromines (DECat IV: 392-393, s. v. *garric*) *carrasca* és un mot «propi de les terres [...] des de les Serres del Priorat cap al migdia i des de la Ribagorçana cap a l'Oest, incloent-hi parts de la Conca de Tremp; i no solament afronta amb el territori *garric* i l'exclou, sinó també amb el del mot llatí *alzina*, del qual és més sinònim». Coromines també constata l'ús d'una variant amb *l* (*carrascla*),¹⁹⁵ que considera repercussiva de la *r*, i creu que es tracta de mots heretats del mossàrab (on ja hi estan documentades formes com *qarraqeyla*, *qarraqil*[λ]a o *carrascal*). Seguint el mestre, «l'arrel KARR/KERR— com a nom de quercínies és aborigen certament del Sud i Sud-oest d'Europa, no indoeuropea, però assimilada pels celtes continentals de Gàl·lia i els Pirineus, el vocabulari dels quals quedà aviat saturat d'element “mediterrani” i “ibero-berberoides”, formaren amb ella un derivat *KARRIKA amb llur sufix nacional i d'aquest derivat prové el nostre mot [*garric* o *garriga*]». Per a Coromines, *carrasca* i *garric* són mots amb una etimologia comuna, i *carrasca* seria d'herència mossàrab. En canvi, Emili Casanova (2002: 153) considera que *carrasca* no és, en realitat, un mossarabisme, sinó un de tants aragonesismes que passaren al valencià com a fruit del procés d'anivellament que es va produir al País Valencià des del segle XIII, amb la barreja dels nous pobladors catalans i aragonesos. Així, aquest és un dels mots que apareixen en textos dels autors valencians del segle XV. Romancisme andalusí o aragonesisme, sembla evident que les Pitiüses entraven dins el domini del mot *alzina*.¹⁹⁶ Per tant, la paraula *carrasca* deu ser d'introducció relativament recent, potser per via valenciana, bé que amb un lleuger canvi semàntic. De fet, el mot apareix en documents eivissencs del segle XVI, com en una anotació del *Llibre de pòlisses* de 1575: «[...] pesa gran de carasca [...]» (Ferrer i Tur 2003: 152).

Conclusió

En conjunt, la proximitat d'Eivissa i València i les intenses relacions d'intercanvi que s'han produït entre tots dos territoris han configurat un dialecte baleàric que, tot i tenir un component fonètic molt orientat, té un lèxic molt proper al valencià i als dialectes occidentals, cosa que li dona especificitat enfront dels altres dialectes insulars. Aquest tret tan característic del lèxic de les Pitiüses també ha deixat un rastre important en la toponímia, que reflecteix moltes formes iguals o semblants a les valencianes. En aquesta comunicació just n'hem triat alguns casos que considerem prou representatius com es fa palesa la petjada valenciana en la toponímia d'Eivissa i de Formentera.

Bibliografia

- ABULAFIA, D. (1996). *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*. Barcelona: Ediciones Omega.
- ALC = GRIERA, A. (1923-1964). *Atlas Lingüístico de Catalunya*. Barcelona.
- ALVAR, M. (1976). *La frontera catalano-aragonesa*. Zaragoza: Institución “Fernando el Católico”.
- BARCELÓ, M. (1984). «Un text sobre Mayurqa i un altre sobre Yabisa». A: *Sobre Mayurqa*. Palma de Mallorca: Museu de Mallorca (Quaderns de Ca la Gran Cristiana; 2).
- CASANOVA, E. (2002). «Llengües en contacte a l'Edat Mitjana al Regne de València: el cas de l'aragonés i del castellà». A: CANO, M. A.; J. MARTINES; V. MARTINES; J. J. PONSODA (cur.) (2001 [2002]). *Les claus del canvi lingüístic*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 135-159.
- CIRER I COSTA, J. C. (1986). *1790-1920. Demografia i comerç d'Eivissa i Formentera. 130 anys d'una economia viva*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- COELLO, F. (1851). *Islas Baleares*. Auxiliado por D. Pascual Madoz. Mapa propietat de Joan Marí Cardona. Se'n conserva una fotografia a la cartoteca de l'Arxiu Històric Municipal d'Eivissa.

¹⁹⁵ El Diccionari de l'IEC defineix *carrascla* com 'pi blanc'.

¹⁹⁶ Ho demostren topònims com *s'Alzinar* [suziná] i *s'Alzina* [suzinó], i el fet que, tot i que l'alzina és un arbre més aviat escàs a les Pitiüses, encara rep aquest nom, en confluència amb *bellotera* (DCVB II: 416, s. v. *bellotera*), potser un altre valencianisme. Aquesta confluència explica que al mapa de l'ALC Eivissa no formi part de l'àrea dels derivats d'ILICINA (Alvar 1976: 54), ja que s'hi va donar una resposta diferent a *alzina* i *carrasca*, amb tota seguretat *bellotera*.

- DCELC = COROMINES, J. (1976). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos. 4 v.
- DCVB = ALCOVER, A. M.; F. de B. MOLL (1926-1968). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca. 10 v.
- DECat = COROMINES, J. (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial. 9 v.
- DLE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001). *Diccionario de la lengua española*. 22a ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- FERNÁNDEZ-ARMESTO, F. (1993). *Antes de Colón. Exploración y colonización desde el Mediterráneo hacia el Atlántico, 1229-1492*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- FERRER ABÁRZUZA, A.; C. TUR SERRA (2003). *Estudi històric i arqueològic del castell d'Eivissa. II. Documents escrits*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera (Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa; 8).
- IGN = DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1986). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Madrid. Escala 1 : 25 000.
- IHM = INSTITUTO HIDROGRÁFICO DE LA MARINA (1982). *Islas Baleares. Ibiza. Puerto de Ibiza según los levantamientos efectuados por el B. H. "Pollux" en los años 1981 y 1982*. Cádiz: Talleres del Instituto Hidrográfico de la Marina. Escala 1 : 10 000.
- LLORCA IBI, F. X. (2008). «Toponímia tonaire valenciana i romànica». A: XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica d'Algemés. València: Denes, p. 299-308.
- LUIS SALVADOR DE AUSTRIA, archiduque (1886). *Las antiguas Pitiusas*. Palma de Mallorca: Imp. del Comercio (Las Baleares; 2). Reedició en facsímil de *Diario de Ibiza*. 2 v.
- (1999). *Les Balears descrites per la paraula i la imatge. Primer volum. Les antigues Pitiüses*. Palma de Mallorca: Promomallorca Edicions, SL.
- MACABICH LLOBET, I. (1916). *Santa María la Mayor: Los cronistas (Apuntes históricos)*. Ibiza: Imprenta de Mariano Tur.
- MARÍ CARDONA, J. (1981). *Els Llibres d'Entreniments*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs (Illes Pitiüses; 2).
- (1983). *Formentera*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs (Illes Pitiüses; 3).
- (1984). *Balansat*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs (Illes Pitiüses; 4).
- (1990). *Portmany*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs (Illes Pitiüses; 6).
- (1999). *Eivissa, passa a passa*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Balearics: Consell Insular d'Eivissa i Formentera.
- MN = MAPES DE NAVEGACIÓ (2005). *Ibiza-Formentera. Eivissa-Formentera*. Mapes de Navegació. Barcelona. Escala 1 : 75 000.
- NAVARRO, V. (1901). *Costumbres en las Pitiusas*. Madrid: Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús.
- OnCat = COROMINES, J. (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial. Del primer volum, n'apareix com a coautor J. MASCARÓ PASSARIUS.
- PÉREZ-CABRERO, A. (1909). *Ibiza: Arte, arqueología, agricultura, comercio, costumbres, historia, industria, topografía*. Barcelona: Imprenta de Joaquín Horta.
- Planeta = PLANETA (1997). *Aeroguía del litoral de Ibiza y Formentera*. Barcelona: Planeta.
- Resumpta = CAETANO DE MALLORCA, Padre (1751). *Reales Ordenaciones de la Isla y Real Fuerça de Ibiza que saca a luz su muy ilustre Ayuntamiento, y dedica al Rey Nuestro Señor Don Fernando el Sexto con un Propileo, que es Resumpta Historica, Corographica, y Coronologica de las mismas Islas*. Palma de Mallorca: Imp. de Miquel Cerdà, y Antich Impressor delante la Carçel del Rey.
- RIBES I MARÍ, E. (1992). *Noms de lloc: Toponímia de les Pitiüses*. Eivissa: Can Sifre (Arxipèlag; 2).
- (1994). «Els genèrics en la toponímia de Formentera». *El Pitiús* [Eivissa], 1994, p. 45-47.
- (1995). *La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany*. Palma: Institut d'Estudis Balearics.
- (2005). *La supervivència de la toponímia precatalana d'Eivissa i Formentera i l'Onomasticon Cataloniae*. Universitat de les Illes Balears: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Barcelona.
- (2013). «Aproximació al parlar mossaràbic d'Eivissa a través de la toponímia». A: CASANOVA, E.; LL. R. VALERO (cur.) (2013). *Nous materials de toponímia valenciana*. València: Denes Editorial, p. 555-574.
- TORRES I TORRES, M. (1993). *La llengua catalana a Eivissa al segle XVII: "Reials Ordenacions de la Universitat d'Eivissa" (1663). Introducció, estudi lingüístic i transcripció*. Eivissa: Mediterrània.

